

Nádas Péter 2017-ben megjelent, jelentős kritikai visszhangot kiváltó *Világló részletek* című művének¹ olvasásakor a mindenkori értelmező összetett feladattal találja szembe magát. Mivel a memoár felépítését az emlékezés

40 Czucz Enikő

SAJÁT CSALÁD, KÖZÖS TÉR

Az én-konstruálás narratív

vetületei Nádas Péter *Világló*

részletek című művében

mechanizmusának elve irányítja, a befogadó egy számára idegen tudat reflektivitásának struktúráiba kerül. Idegen élettörténetek összegubancolódo szálait bogozza, a történelem és családtörténet kínos, elfelejtett vagy cenzúrázott titkaiba nyer betekintést egy olyan ember nézőpontján keresztül, akinek ez a *saját*. Saját

élet, saját család, saját születés- és nevelődéstörténet. És mellé még több tucat másik, amely kisebb-nagyobb mértékben érintkezik a narrátoréval.

A két kötetből álló önéletrajz számos lehetséges pontot ad, ahonnan elindulhatunk, a történet hősének születésétől kezdve az önéletíró jelenéig, a legkorábbi történelmi eseménytől az utolsóig, az első emlék leírásától a tudat és nyelv működését érintő, esszébe illő gondolatfolyamokig. Vagy akár egy kiragadott szövegrészen keresztül: „Miközben ők a píruttjeiket csinálták, majd spiccen forogtak és nagyokat estek, nyújtott huroklépésekkel és növekvő sebességgel, egyre kisebb sugarú körben kellett körbekerítenem, úgymond körbekoszorúznom őket. Míg be nem zárult a kör. Ilyenkor néha egymáshoz ütődünk, egymásba gabalyodva terültünk el a jégen”. (II. 352–353) Sipos Balázs tanulmányában koncentrikus, egyre mélyülő körökhöz, ide-oda cikázáshoz hasonlítja az emlékezés ritmusát és az alkalmazott elbeszélői technikát.² S valóban, a széttartó szöveg laza szerkesztésmódja mintha a második kötet korcsolyázást leíró részét emelné strukturális szintre. Az emlékleírás „koszorúzását” a kontextuális viszonyrendszer a konstruált „én” emlékezési mechanizmusainak, valamint a szubjektumgenezis narratív leképzésének metaforájává minősíti át: elsősorban más testek élettörténetben és történelemben elfoglalt helyzetpozíciói irányítják a narrátor mozgásának ívét a közösen konstruált, szövevényes kapcsolatrendszert leképező térben. Ennek a „mutatványnak” első, talán legnyilvánvalóbb tétje leíró, személyes jellegű, ami – tekintve, hogy önéletírás termékét tartjuk a kezünkben – nem meglepő: a szerző saját gyermekkorának eseményeit, önazonosságának, szemléletmódjának és világnézetének kialakulását mutatja be, s ezzel együtt reflektál annak internális (örökölt tulajdonságok, evolúciós prediszpozíciók, család

által átadni kívánt eszmék és viselkedésmódok) és externális (meghatározó történelmi, magántörténeti események és társadalmi állapotok) feltételeire.

Ennek egyik vonalát a történet hőse az önazonosság esetlegességének és az ezt övező, feloldhatatlannak tűnő bizonytalanság problémája felől dolgozza ki: „Azt sem értettem, milyen biztosítékunk lehetne rá, hogy tényleg a szüleim gyermeke vagyok. Mi van akkor, ha becsapnak, ha a kórházban elcseréltek. [...] ha Mezei nagymamám nem a brutális Neumayer Arnoldhoz megy feleségül, aki később Nádasra magyarosította a család nevét, hanem Kiss Józsefhez. [...] Nem így hívnának, hanem a keresztnemem is más lenne, akkor hol lennék közben én. Az én egy másik én lenne.” (II. 191) Identitásunk alapjai, a legevidensebb, mindig is meglévőként értékelt részei óhatatlanul mások – akár szerencsétlen – döntéseinek következményei. De még ha a családfa minden változója megfelelő helyen marad is az írói gondolatkíséret során, a személyiség esetlegességének ténye mit sem változik: „Senki nem tudja megmondani, hogy milyen statikai terv vagy vázrajz alapján vagyunk összerakva éppen ezekből az idegen testi és lelki alkatrészekből. Vagy hogy a teremtésnek, a fogantatás pillanatában, van-e egyáltalán terve a családi és a személyi statikára, ami aztán a maga orientálatlan módján kénytelen beépülni a nagy szociális statikába.” (I. 534) Az aktuális önazonosságot érintő retrospektív bizonytalanság esetében azonban figyelembe kell vennünk egy lényeges jelentéssel bíró körülményt is, amelyre Bagi Zsolt mutat rá írásában: „A család szellemi közösség, nem természeti, és minden tagjának és generációjának a maga hozzájárulását kell adnia.”³ A kamaszkora végén családjával végleg szakító Nádas pedig éppen a *Világló részleteken* keresztül teszi ezt meg, hiszen a szöveg – saját stílusa és szájíze szerint, történelmi kontextus valóságába ágyazva és szélesebb közönség részére szólóan – tulajdonképpen a felmenők történetének rituális újramondását valósítja meg,⁴ s ezáltal a potenciálisan örökölhető testi és lelki tulajdonságok temérdek lehetséges konstelláció közül megvalósult „én” családi többesben elfoglalt helyének értékelése és tulajdonképpeni elfogadása történik meg a szövegben.

A memoár harmadik tétje, bár személyes indíttatású és személyhez kötött, mégis társadalmi, sőt emberi léptékkel mérhető. A különböző történelmi események által viszonyrendszerbe állított testek egymásra halmozása, a saját családtörténet, sőt születés összekapcsolása a milliók életét követelő világégés cselekvőivel és áldozataival kétségkívül felkavaróan közel hozza az író által saját emlékein és családtörténetén kívül hiteles dokumentumokkal alátámasztott sorstragédiákat. Az önéletíró mintha tisztázni kívánná az olvasóval: még ha az ilyen mértékű intimitás sokak számára szégyellt és kényelmetlen is, a privát narratívák és dokumentált tények ideológiákkal való

ütköztetése vezethet el a történelmi hazugságok – legalábbis részleges – felszámolásához: „azon vagyok, hogy memoárjaimban ellenőrzött adatokat közöljek, ne legyen dokumentálatlan adat ebben a könyvben, s mielőtt meghalnék, elválasszuk végre a látszatot a valóságtól, a realitást a 42 fantáziától” (II. 357). Nádas a mű minden síkján gyermekkori elhatározásához ragaszkodik: megírni mindent, „amit az emberek elhallgatnak egymás elől” (I. 522) felfedni „[a] rideg valóság, a látszat és a szándék szent hárm[át]” (I. 521), egymásra rétegződésük mechanizmusait a rituális nyelvel és aktusok sorozatával fenntartott többesek által generált társadalmi jelentésháló és ezeket a többeseket véletlenszerűen, minden ismert minta nélkül magába sűrítő szubjektum öndefiníciós törekvéseinek viszonylatában. Csak hogy a legszűkebb családi többesnél maradjunk: anyja, aki a világháború alatt életét kockáztatva folytatott titkos ellenálló tevékenységet, okmányok hamisításával és disztribúciójával számos ember életét mentette meg, a kommunista ideológiába vetett bizalma miatt, a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolásának szándékától vezetve járul hozzá a jogállamiság fenntartását célzó látszat kialakításához a szavazathamisítás aktusával. A realitás elfedésére és a látszat fenntartására tett utolsó, legmegrázóbb kísérlete az általa szervezett május elsejei felvonulás: súlyos betegen, éленkséget mímelve élteti pártját a felvonulók sorát zárva, a pártot, amely hatalmi játszmaiktól és paranoiától fűtve, kirakatperekben, koholt vádakkal „intézi el” tagjait, amelynek cselekedetei egyre inkább szöges ellentétbe kerülnek Tauber Klára elveivel,⁵ s amely megkívánja sógornőjétől, hogy többszörösen árulja el őt.

„A teremtés történik meg, amikor az ember halála és születése összeér, írja Nádas Péter a *Saját halálban*.⁶ De mi történik olyankor, amikor más emberek halála ér össze az ember születésével? Mikor mindenki sajátja a közösen ér össze? Mikor a szingulárisból összerakott többesek történelemmé sűrűsödnek? A világ, s vele az egyéni létezés válik abszurdá: „a visszatérő üres lovas kocsik láttán aznap szerdán a létező vagy nem létező Isten szemében értelmét veszítette a születésem. Előbb elhalványodott, aztán felszívódott az értelem.” (I. 414) Az „én” és a Margit híd lebombázásakor a Dunába hullt holttestek a gyermeki fantáziában és önértelmezésben hosszú időre elválaszthatatlanok lesznek: „Halottakat rejtett a jéghideg mély, a rakpart és a híd halottjait. Én voltam a jéghideg folyó az örületes sodrásával, az áradó, amint magába fogadja. Még évtizedekig nem értettem, hogy nem én vagyok a halottjai.” (I. 181) A bizonyos történelmi-szociális szituációkban tömegesen megnyilvánuló reflektálatlan animalitás és a test sérülékenységének felforgató tapasztalatai válnak az önéletíró első és az identitáskonstrukció szempontjából talán legmeghatározóbb emlékeivé. Mind a születése napján történt mézárulás lefolyásának, mind Budapest bombázásának, mind pedig

a szemtanúként átélt lincselésnek a rekonstrukciója során nem csupán az őrlő bestialitás mutatkozik meg, hanem az annak utat nyitó és azt irányító sajátos logikai szervezettség is. Az állatit felügyelő humánus tudatosítása az, ami felfedi, és a kulturális-historikus feltételek fennállásához kötött elfogadottsága, valamint az ezektől a feltételektől függő morális értékelése az, ami elfedi az emberi viselkedés, a csoportdinamika, s ezáltal a történelem mechanizmusainak rémisztő valóságát. Talán innen eredeztethető a gyermekkortól kezdődő, feltételezhetően szimbolikus értelmi zavarként, az érzékekkel már nehezebben befogható nyelvi konstrukció iránti értetlenségen keresztül projektálódó, gyakran a nyelv által egyszerre hordozott és elfedett ideológiákat célzó bizalmatlanság, főleg hogy később a logikai, nyelvi és etikai paradoxonok erőszakos és szervezett valósággá konvertálásához a legközelebbi környezete – minden jóhiszeműsége ellenére, nem csupán tetteivel, hanem hallgatásával is – hozzájárul.⁷

Nemes Z. Márió a Rajk-pert az író közeli hozzátartozóinak két diskurzus – polgári rend és kommunista ideológia – által kísért és szabályozott „pártos öngondozásának” határáként kezeli, „hiszen itt fokozódnak fel azok a kínzó ellentmondások, amelyeket az egyetlen magyarázat és metafora kizárólagosságának rendszere nem képes hatékonyan kezelni.”⁸ Bagi Zsolt elsősorban tudatregényként szemléli a memoárt: „[Nádas Péter] [o]lyannyira elkötelezett a tudatok működésének rekonstrukciója iránt, hogy még a tudat felbomlását is rekonstruálni próbálja.”⁹ Aranyossi demenciájának magyarázatáról van itt szó, amelyet az író a Rajk-perhez köt. Bagi ezt is annak példájaként jegyzi, hogy Nádas, aki eddig a testet állította művei középpontjába, most hangsúlyosan a tudat felé fordult, s így „[a] test kérdése jelentéktelenné zsugorodik a *Világló részletekben*.”¹⁰ S bár ténylegesen kisebb mértékben jelenik meg a test, viszont tagadhatatlanul gazdag jelentéshálózatok eleme és közvetítője. Sipos Balázs például információhordozóként értelmezi, amely az író számára az „egykor-voltak benne továbbélő szövevényét” előhívó eszközként funkcionál.¹¹ Ebben a kérdésben inkább Sipos értelmezése látszik helyénvalónak: a test hordozó ebben a szövegvilágban, a tudat, a történelem, az egyéni tettek és tulajdonságok, valamint azok következményeinek hordozója. A testi folyamatok működési zavarai az események, az eszmények és az észlelés összeegyeztetethetőségének zavarát közvetítik, amelynek Aranyossi betegsége valóban az egyik, de közel sem az egyetlen példája: anyja megbetegedésében szintén nagy szerepet játszik a már említett születésszabályozási törvényjavaslattal kapcsolatos megbeszélés: „Nem csupán a gazdagon megterített asztalok látványát nem bírta elviselni többé, szervileg nem bírta tovább elviselni a folyamatos mellébeszélés

formáit, azaz a terror formátumával nem tudott mit kezdeni. Belső szervei figyelmeztették, hogy itt nincs tovább, felmondták a szolgálatot.” (II. 416). Apja testi és szellemi egészségének romlását a sikkasztás vádjá indítja el, öccse hisztérikus sírását, ágybavizelését, később csípőjének megbetegedését pedig a megfelelő szülői gondoskodás hiányára, illetve a szülei feszültségének növekedésére vezeti vissza az író, amit a párthoz fűződő kapcsolatuk különböző állapotai és ezek megváltozása vált ki. Nagypapja, Tauber Arnold asztmájával kapcsolatban is hangsúlyozza a tulajdon-
44 ság- vagy neveltetésbeli, lelki kiváltó okok lehetőségét: „[a]z asztma a tagadás betegsége, a lemondásé, az önmegtagadásé, mondják a szakorvosok.” (I. 9). Saját agyhártyagyulladásá szintén értékelhető a sorozatos traumák és a családjáról való gondoskodás gyermek számára elbírhatatlan felelősségének felszínre törése szempontjából.

A polgári család szokásai és a világ ellentmondásait nem tűrő gondolkodásmódjával szemben tanúsított ellenállás a test által jut kifejezésre: ami a gyermekkori dührohamban és elájulásban nyilvánul meg, az tulajdonképpen válaszreakció az elérvénytelenedő világ- és szokásrendhez és gondolati struktúrákhoz való makacs ragaszkodásra, a tényeket csonkoló és kívánatos viselkedési módokat előíró modernista eszmék aktuális életképtelenségére. Annak dacára, hogy tudatosította a világ többértelműségét – és többféle módon való értelmezhetőségét –, valamint az említett eszmei stratégiák és családi értelmezésének hibáit, Nádas saját elmondása szerint mégsem képes magát maradéktalanul kivonni a többes kényszerítő szabályai alól. „Ez a bizonyos személyemet magába foglaló mi, a nálunk, a közös, a kizárólagos, az egyes személyeknél nagyobb, hiába tiltakoztam, hiába hebegtem, hiába ájultam el, hiába tettem annyi mindent egy életen át ellene vagy éppen az értelmezése érdekében, alig enged” (I. 327).

A test tapasztalata episztemológiai vonatkozásban sem elhanyagolható. Nádas mintha feltételezne egy realitást, amely igazabb a fogalmilag át-rajzolt, ideologikus világnál, és amely képes biztosítani a lét autenticitását. A fogalmi gondolkodás előre kódolt struktúráinak társadalmi keretek közt történő kitöltése elfedi a tiszta érzéki tapasztalás által elérhető valóságot. Míg a nyelvbe kódolt kétértelműségeket, logikai hurkokat különböző ideológiák használják fel, a logoszon kívül eső érzetek – elsősorban a látás – csaknem problémamentes, de nem teljesen közvetlen viszonyt biztosítanak ehhez a valósághoz. Ez alól bizonyos szempontból kivételt képeznek a taktilis kapcsolatok: az élettelen tárgyak (pl. textília) érintésekor a taktilis memória és esztétikai értelmezési mechanizmusok működésbe lépnek, de még a legközelebbi emberekkel történő testi érintkezés is többnyire a tudat örömmel kevert zavarodottságát idézi elő.¹² Ami már csak azért is érdekes, mert mást sem találunk ebben a könyvben: egymással érintkező, összegabalyodó, a szociálisan

kötött szemléletmódok, a historikus tudás(ok), valamint a kollektív és egyéni mentális folyamatok viszonyait rögzítő tudatokat és testeket Nadas Péter emlékezetének terében.

¹ NÁDAS Péter, *Világló részletek. Emléklapok egy elbeszélő életéből*, Pécs, Jelenkor, I–II, 2017. (A műből vett idézetekre a továbbiakban a főszövegben hivatkozom.)

² SIPOS Balázs, *Mimikri és autizmus*, Műút, 2017/062, 19.

³ BAGI Zsolt, *Szakmai problémák. Magyarázatok a világló részletekhez*, Műút, 2017/062, 50.

⁴ A családdal való szakítás ugyanúgy rituális aktusként határozható meg a családtörténetben, mint ahogy a család által elutasítottak történetbe való „visszaírása”. Ennek radikális példája az öngyilkosságot elkövető Nadas György, akit az író szerint a nem-normatív maszkulinitása és feltételezett szexuális irányultsága miatt ért elutasítás, s akiben a családdal való szakítás vágya annyira erősen munkált, hogy mikor a tüdőlövés nem végzett vele, halálba ordította magát. Anyja, Mezei Klára ezután minden utána maradt könyvbe beírta György nevét, testvérei, Eugénie és Magda pedig saját gyermekeiket nevezték el róla.

⁵ Lásd például a születésszabályozásra vonatkozó törvényjavaslat megvitatásának jelenetét (II. 410–418).

⁶ NÁDAS Péter, *Saját halál*, Pécs, Jelenkor, 2004, 257.

⁷ Lásd például a Rajk-per lefolyását. Nadas szülei, nagynénje, Magda és nagybátyja, Aranyossi Pál ismerik az igazságot, tisztában vannak a valóság és a párt által állítottak közti diszkrpanciával, mégis inkább pártjuk szándékait és indokait, annak – feltételezésük szerint – feléjük közvetített titkosított üzenetét kutatják. Ha nem is mindegyikük, de Tauber Klára egészen biztosan azzal is tisztában van, hová került a csecsemő ifjabb Rajk László, akit szülei letartóztatása után erőszakkal szakítottak ki nagyanynja karjaiból.

⁸ NEMES Z. Mária, *Trauma és utópia*, Műút, 2017/062, 56–57.

⁹ BAGI, *Uo.*

¹⁰ *Uo.* Kiemelés az eredeti szövegben.

¹¹ SIPOS, *I. m.*, 18–19.

¹² Ilyen például a játék Tauber nagypapával, szerelem és szexualitás megélése feleségével, Magdával stb.

